

# HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi  
International Journal of Hadith Researches  
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

2025, 15: 64-88

## Metin Tenkidinin Sorunları, Kıstasları ve Geçmiş Tatbikata Dair Ülkemizdeki Araştırmaların İçerik ve Yöntem Açısından Tahlili

Analysis of The Studies Regarding The Problems, Criteria and Past Application of Content Criticism In Terms of Content and Methodology

مشاكل ومعايير وتطبيقات الماضي لنقد المتن: تحليل البحوث في بلدنا من حيث المضمون والمنهجية

**Mehmet Ali Çalgan**

Doç. Dr. | Associate Professor Dr.  
Adıyaman University | Faculty of Theology  
Adıyaman | Türkiye

E-mail: mehmetcalgan@gmail.com

ORCID: [orcid.org/0000-0002-5780-5067](https://orcid.org/0000-0002-5780-5067)

RORID: <https://ror.org/02s4gkg68>

### Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received Date: 25.03.2025

Kabul Tarihi | Accepted Date: 16.12.2025

Yayın Tarihi | Published Date: 31.12.2025

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Aralık | December

DOI: 10.61218/hadith.1665468

**Atıf | Citation:** Çalgan, Mehmet Ali. "Metin Tenkidinin Sorunları, Kıstasları ve Geçmiş Tatbikata Dair Ülkemizdeki Araştırmaların İçerik ve Yöntem Açısından Tahlili". *HADITH* 15 (Aralık 2025), 64-88.

**Etik Beyan | Ethical Statement:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Mehmet Ali Çalgan)

**Çıkar Çatışması | Competing Interests:** Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. | No conflict of interest declared.

**Finansman | Grant Support:** Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. | No external funding was used to support this research.

**Yayıncı | Published by:** Veysel Özdemir.

**İntihal | Plagiarism:** Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. | This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hadith> | mail: [index.hadith@samsun.edu.tr](mailto:index.hadith@samsun.edu.tr)

## Metin Tenkidinin Sorunları, Kıstasları ve Geçmiş Tatbikata Dair Ülkemizdeki Araştırmaların İçerik ve Yöntem Açısından Tahlili

Doç. Dr. Mehmet Ali Çalğan

Anahtar Kelimeler	Öz
Hadis Metin Tenkidi Muhteva Tenkidi Sihhat Yöntem	<p>Ülkemizde hadiste metin tenkidi konulu akademik araştırmaların nitelik ve nicelik açısından önemli bir ilerleme kaydettiği görülmektedir. Ancak bu araştırmaların çeşitli yönlerden tenkit ve tahlil edilmesi, ilmî açıdan ilerleme sağlanması bakımından önemlidir. Bu çalışmamızın amacı muhaddislerin metin tenkidi uygulamaları, kıstasları ve sorunları alanlarında hazırlanmış çalışmalardan toplam on bir tanesini iddialar, yöntemler, güçlü ve zayıf yönler açısından mercek altına almaktır. Bu kapsamda metin tenkidi konulu çalışmalardan amaçlı örneklem yöntemiyle temsil gücü yüksek olanlar seçilmiş ve bunlar eleştirel analiz yöntemiyle incelenmiştir. İncelenen araştırmaların bir kısmı güçlü yönleriyle öne çıkarken bir kısmında ise vakıayı doğru yansıtmama, güçlü bir temellendirmeye dayanmadan genellemeci ve kesin ifadeler kullanma, konuyla yakından ilgili önemli bilgileri dikkate almama, bir kaynaktan sonucu etkileyecek şekilde eksik iktibas, aslı kaynaklar yerine ikincil kaynakları kullanma, özgün bulgular araştırmak yerine yapılmış çalışmaların bulgularını derleme gibi bir takım yönetsel sorunlar bulunduğu tespit edilmiştir.</p>

## Analysis of The Studies Regarding The Problems, Criteria and Past Application of Content Criticism In Terms of Content and Methodology

Keywords	Abstract
Hadith Matn Criticism Content Criticism Authenticity Method	<p>It is seen that academic research on content criticism in hadith in our country has made significant progress in terms of quality and quantity. However, it is clear that it is a scientific necessity that these studies need to be criticized and analyzed from various angles. The aim of this study is to examine eleven of the studies prepared in the fields of content criticism practices of hadith scholars, content criticism criteria and problems of content criticism in terms of claims, methods, strengths and weaknesses. In this context, the ones with high representativeness were selected from the studies on content criticism through purposive sampling method and these were examined critically. While some of the studies stand out with their strengths, some of them have methodological problems such as not reflecting the facts accurately, using generalizations and definitive statements without a strong basis and incomplete quotation from a source in a way that affects the result.</p>

## Giriş

Günümüzün tartışmalı konularından biri olan hadiste metin tenkidine dair ülkemizde pek çok akademik araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalar sayesinde metin tenkidi konusunun birçok farklı boyutu belli ölçüde vuzuha kavuşmuştur. Ancak bu çalışmaların yeterli olduğunu söylemek de mümkün gözükmemektedir. Öte yandan, yapılmış olan akademik çalışmaların da ciddi bir tenkit süzgecinden geçirilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda yapılmış çalışmaların içerikleri, iddiaları, yöntemleri ve güçlü ve zayıf yönlerinin ortaya konması gerekmektedir. Elbette tüm çalışmaların tahlili mümkün olmadığından temsil gücü yüksek olan seçilmiş bazı çalışmaların incelenmesi daha işlevsel olacaktır.

Bu amaç doğrultusunda bu makalede ülkemizde, muhaddislerin metin tenkidi uygulamaları, metin tenkidi kıstasları ve metin tenkidinin sorunları alanlarında hazırlanmış akademik çalışmalardan on bir tanesi mercek altına alınmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı kitap, bir kısmı lisansüstü tezi, bir tanesi ise makale olup başlıkları şunlardır: *Metin Eksenli Hadis Tenkidinde Öznellik ve Yorumsallık (Teori ve Uygulama)*,<sup>1</sup> *Metin Açısından Buhari Hadislerine Yönelik Tenkidler ve Bunların Değerlendirilmesi*,<sup>2</sup> *İhtilâfu'l-Hadis Bağlamında Metin Tenkidi*,<sup>3</sup> *Çağdaş Hadis Yorumlarında Güncel Ön Kabullerin Etkisi*,<sup>4</sup> *Hadisleri Anlama Sorunu*,<sup>5</sup> *İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı*,<sup>6</sup> *Medine Harem Bölgesinin Tespiti: Eleştiriler Bağlamında Bir Buhârî Rivayetinin Serüveni*,<sup>7</sup> *Hadis Tenkidinde Küllî Kâide/Asıllar*,<sup>8</sup> *“Kudsî Hadis” Olarak Bilinen Hadislerin Kutsal Metinler (Tevrat-İncil) ile İlişkisi*,<sup>9</sup> *Hadislerin Tahlilinde Rekâket*,<sup>10</sup> *Hadisin Güvenirliğini Tespitte Lafız ve Mâna Bozukluğunun Fonksiyonu*.<sup>11</sup> Ayrıca, incelenen bu çalışmalarla yakından alakalı diğer bazı araştırmalara da işaret edilerek yer yer onlar da kısmen değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

---

<sup>1</sup> Mehmet Çetin, *Metin Eksenli Hadis Tenkidinde Öznellik ve Yorumsallık (Teori ve Uygulama)* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2018).

<sup>2</sup> Navid Iqbal, *Metin Açısından Buhari Hadislerine Yönelik Tenkidler ve Bunların Değerlendirilmesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018).

<sup>3</sup> Abdulcelil Alpkıray, *İhtilâfu'l-Hadis Bağlamında Metin Tenkidi* (Ankara: TDV Yayınları, 2024).

<sup>4</sup> Ayşe Dokuz, *Çağdaş Hadis Yorumlarında Güncel Ön Kabullerin Etkisi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

<sup>5</sup> Salih Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2016).

<sup>6</sup> Hatice Dülber, *İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008).

<sup>7</sup> Tahir Ayas, “Medine Harem Bölgesinin Tespiti: Eleştiriler Bağlamında Bir Buhârî Rivayetinin Serüveni”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 40 (2018), 1-45.

<sup>8</sup> Nejla Hacıoğlu, *Hadis Tenkidinde Küllî Kâide/Asıllar* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020).

<sup>9</sup> Zeynep Canan Koçak, “Kudsî Hadis” Olarak Bilinen Hadislerin Kutsal Metinler (Tevrat-İncil) ile İlişkisi (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

<sup>10</sup> Emre Aktepe, *Hadislerin Tahlilinde Rekâket* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

<sup>11</sup> Behlulj Kanacevic, *Hadisin Güvenirliğini Tespitte Lafız ve Mâna Bozukluğunun Fonksiyonu* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

Mezkûr araştırmalarda birbirine zıt birçoğ iddianın ve bulgunun bulunması dikkat çekmektedir. Mesela bir tarafta sadece mevzuat kitabı müellifi olan muhaddislerin içerik tenkidi yaptıkları iddiası yer alırken diğer tarafta ise somut örnekler üzerinden Buhârî gibi erken dönem hadisçilerinin muhteva tenkidi yaptığına dair görüş yer alabilmektedir. Yine bir tarafta kudsî hadislerin Kur'an dışı vahiy olmadığı, bunların o dönem ve coğrafyadaki ortak kültürü yansıttığı ve Hz. Peygamber'in (sav) bu bilgileri "Allah dedi ki" şeklinde ifade ettiği şeklinde birçoğ açıdan oldukça sorunlu ve toptancı bir yaklaşım görülürken, diğer tarafta ise her hadisin müstakil ve derinlemesine araştırılmasının gerektiğini öne süren, kudsî hadislerin aynı ilâhî kaynaktan beslenen benzer nitelikli iletiler olma gerçeğinin öncelikli olarak dikkate alınmasını kaydeden daha ilmî ve ihtiyatlı bir yaklaşım da mevcuttur. İncelenen çalışmalar bunlara benzer birçoğ dikkat çekici iddia ve yaklaşımları ihtiva etmektedir.

Eleştirinin olumlu ve olumsuz anlamda yapıldığı ve tenkidin her iki türünün de son derece faydalı ve gerekli olduğu bilinmektedir. Öte yandan, her araştırmanın bir takım güçlü ve zayıf yönlerinin olabileceği de açıktır. Bu noktada, incelediğimiz her bir çalışmanın güçlü ve zayıf tüm yönlerini ele almamız mümkün olmadığı için öncelikli olarak bu çalışmaların ağır basan yönlerine işaret etmekle yetinilecektir. Bu sebeple, tetkik ettiğimiz bazı çalışmaların asıl olarak öne çıkan sadece güçlü veya sadece zayıf yönlerine değindiğimiz durumlar söz konusu olmuştur. Makalede sırasıyla metin tenkidinin sorunları, muhaddislerin metin tenkidi uygulamaları ve metin tenkidi kıstasları konulu araştırmalar ayrı başlıklar altında değerlendirilecektir.

### **1. Metin Tenkidinin Sorunları (Öznellik ve Ön Kabuller)**

Bu bölümde *Metin Eksenli Hadis Tenkidinde Öznellik ve Yorumsallık (Teori ve Uygulama)*, *Metin Açısından Buhari Hadislerine Yönelik Tenkidler ve Bunların Değerlendirilmesi*, *İhtilâfu'l-Hadis Bağlamında Metin Tenkidi ve Çağdaş Hadis Yorumlarında Güncel Ön Kabullerin Etkisi* başlıklı araştırmalar tahlil edilecektir.

Çetin'in doktora tezinden hazırlanmış olan *Metin Eksenli Hadis Tenkidinde Öznellik ve Yorumsallık (Teori ve Uygulama)* başlıklı kitap çalışması metin tenkidinin önemli sorunsallarından biri olan öznellik konusunu gerek nazari gerekse uygulamalı olarak inceleyen oldukça kapsamlı ve emek mahsulü bir araştırmadır. Kitap beş yüz sayfaya yakın olup kaynakçada geçmişten ve günümüzden yaklaşık yedi yüz elliye yakın esere yer verilmiş olması çalışmanın istifade ettiği araştırmaların çokluğunu göstermektedir. Yazar çalışmasının birinci bölümünde konuyu teorik olarak ele alır, bu bölümün sonunda yanlış yoruma sebep olan etkenleri açıklar, ayrıca gerek İslami literatürden gerekse hermenötik (yorum bilimi) kitaplarından hareketle doğru yoruma ulaşmak için gerekli olan yirmi bir tane ilkeyi tespit ederek bunları izah eder.<sup>12</sup> Çalışmanın uygulama örneklerine ayrılan ikinci

---

<sup>12</sup> Çetin, *Metin Eksenli Hadis Tenkidinde Öznellik ve Yorumsallık (Teori ve Uygulama)*, 116-123.

bölümünde ise yazar metni tenkit edilirken yorumsallığa düşüldüğü kanaatinde olduğu sahih hadislerden seçilmiş iki yüzü aşkın örneği oldukça geniş bir şekilde inceler. Bu bölümde Kur'an'a, sünnete, İslam'ın temel esaslarına, akla, bilim ve tecrübeye, kesin tarihi bilgilere aykırılık, umumu'l-belvâ, teccim ve teşbih, israiliyat ve istişrak sebebiyle içerik tenkidi şeklinde alt başlıklar bulunmaktadır.

Eserde, incelenen her bir hadis için önce bu hadise yöneltilen tenkitlere işaret edilir ve bu tenkitlerin gerekçeleri açıklanır, ardından geçmişte ve günümüzde bu eleştirileri değerlendiren araştırmaların sonuçları ve yazarın kendi değerlendirmeleri aktarılır. Bu yöntem uygulanarak her hadisin oldukça tatminkâr bir şekilde tetkik edildiği görülmektedir. Mezkûr çalışma aynı zamanda, incelenen her hadisle ilgili yapılmış önceki çalışmaları görmek için de oldukça faydalıdır. Zira her hadis oldukça geniş bir şekilde tefsir, hadis şerhleri vb. kaynaklara inilerek ve güncel çalışmalara da değinilerek ayrıntılı olarak tahlil edilir. Yazar yanlış olduğunu düşündüğü yorumları neden hatalı bulunduğunu, bu yorumlara ne gibi ön kabullerin, yanlış bilgilerin veya ön yargıların neden olabileceğini dikkatli bir şekilde izah eder. Kitabın sonunda bulunan ve yaklaşık otuz sayfa tutan, tenkidi yapılan her hadisin kim tarafından, hangi gerekçeyle tenkit edildiğine ve tenkitte maruz kalınan öznel ve yorumsallığa dair bilgilerin yer aldığı tablo<sup>13</sup> okuyucular için oldukça yararlıdır. Kitap günümüzde tartışma konusu yapılan ve senedi sahih olan hadislerin tenkitlerine dair oldukça derinlikli tahliller ve önemli tespitler içermesi bakımından son derece kıymetlidir.

İqbal'in Metin Açısından Buhari Hadislerine Yönelik Tenkidler ve Bunların Değerlendirilmesi başlıklı doktora tezi isminden de anlaşıldığı üzere *Sahîh-i Buhârî*'de yer alan ve manası sorunlu görülen hadislerle ilgili metin tenkitlerinin değerlendirilmesini konu edinmektedir. Yazar bu kapsamda 39'u Kur'an'a, 9'u sünnete, 3'ü icmâa, 11'i kesin tarihî bilgilere, 9'u akla, 4'ü tecrübe ve bilime aykırı görülen ve 5'i de israiliyat türünden bilgi içerdiği ileri sürülen toplam 80 hadisi mercek altına alır. Eleştirilere konu olan bu hadisler arasında Hz. Süleyman'ın bir gecede bütün hanımlarını dolaşması,<sup>14</sup> imamların Kureyş'ten olması,<sup>15</sup> Hz. Musa'nın ölüm meleğinin gözünü çıkarması,<sup>16</sup> Kisra ve Kayser'in ölmesi,<sup>17</sup> etin bozulması,<sup>18</sup> kurt ve öküzün konuşması,<sup>19</sup> sineğin yemeğe düşmesi<sup>20</sup> gibi hadisler bulunmaktadır.

---

<sup>13</sup> Çetin, *Metin Eksenli Hadis Tenkidinde Öznellik ve Yorumsallık (Teori ve Uygulama)*, 405-433.

<sup>14</sup> Buhârî, "el-Cihâd ve's-Siyer", 23.

<sup>15</sup> Buhârî, "Ahkâm", 2.

<sup>16</sup> Buhârî, "Cenâiz", 67.

<sup>17</sup> Buhârî, "Humus", 8.

<sup>18</sup> Buhârî, "Enbiyâ", 2.

<sup>19</sup> Buhârî, "Ashâbü'n-nebî", 5.

<sup>20</sup> Buhârî, "Bed'u'l-Halk", 17.

Müellif her bir hadisin hangi yönlerden tenkit edildiğini belirtir, bu tenkitlere geçmişte ve günümüzde verilen cevapları aktarır ve nihayet kendi değerlendirmesini yapar.

Yaptığı araştırma sonucunda yazar Buhârî hadislerine yapılan eleştirilerin bazılarını haklı bulur, ancak çoğunluğunun “anlama ve yorum farkından, yanlış anlamalardan, mecazın hakikat olarak algılanmasından, hadisin bütün varyantlarını bir bütünlük içinde değerlendirmekten” kaynaklandığını belirtir.<sup>21</sup> Müellifin mana sorunu olduğunu kabul ettiği toplam yedi hadis arasında bir nebinin karınca yuvasını yakması,<sup>22</sup> Allah Rasulü’nün (sav) oğlu İbrahim’in vefatı,<sup>23</sup> kadının, evin ve atın uğursuzluğu<sup>24</sup> ve Ebû Süfyan’ın Şam’da vefatına<sup>25</sup> dair hadisler yer almaktadır.<sup>26</sup> İqbal’in bu çalışması *Sahîh-i Buhârî*’deki metni sorunlu görülen hadislerle ilgili geçmişte ve günümüzde yapılan tartışmaları derli toplu bir şekilde göstermesi açısından oldukça faydalıdır.<sup>27</sup>

Alpkıray’ın doktora tezinden üretilmiş olan *İhtilâfu’l-Hadis Bağlamında Metin Tenkidi* isimli kitap, muhaddislerin geçmişte ihtilâfu’l-hadis ilmi çerçevesinde yaptıkları metin tenkidi faaliyetini inceler. Yazar çalışmasının “İhtilâfu’l-Hadis Paradigması ile Modern Metin Tenkidi Paradigmasının Karşılaştırılması ve Değerlendirilmesi” başlıklı son bölümünde günümüzde yapılan metin tenkitleri hakkında da önemli bazı tespitler paylaşır. Bu kapsamda, günümüzdeki tenkitlerin başlıca parametreleri olarak “ön kabuller noktasında keskin hükümlere varması, metni ihmal etme gayretinin ön plana çıkması, geleneği henüz oluşmamış bir usule sahip olması, tenkit edilen rivayetlerin yetersizliği, dil problemi ve modernizmin etkisi” gibi sorunlara işaret eder.<sup>28</sup>

Yazar, ilgili çalışmasında günümüzdeki tenkitlerde karşılaşılan en önemli sorun olarak “ön kabul problemi”ne dikkat çeker,<sup>29</sup> bazı ön kabullere işaret ederek bu ön kabullerin etkisiyle yapılmış olan somut ve güncel tenkitlere örnekler paylaşır ve bunları eleştirir. Yazarın belirttiği ön kabullerden

---

<sup>21</sup> İqbal, *Metin Açısından Buhari Hadislerine Yönelik Tenkidler ve Bunların Değerlendirilmesi*, vii.

<sup>22</sup> Buhârî, “el-Cihâd ve’s-Siyer”, 150.

<sup>23</sup> Buhârî, “Edeb”, 109.

<sup>24</sup> Buhârî, “el-Cihâd ve’s-Siyer”, 47.

<sup>25</sup> Buhârî, “Cenâiz”, 30.

<sup>26</sup> İqbal, *Metin Açısından Buhari Hadislerine Yönelik Tenkidler ve Bunların Değerlendirilmesi*, 277-279.

<sup>27</sup> Tezde aynı zamanda geçmiş muhaddislerin muhteva tenkitlerine dair önemli bilgiler de bulunmaktadır. Mesela Nevevî ve İbn Abdilber Rasulullah’ın (sav) oğlu İbrahim’in yaşasaydı nebi olacağına dair haberi (Buhârî, “Edeb”, 109) batıl ve sorunlu bulmuş, Kadı İyâz ve Mâzerî ise bir Müslümanın cahiliyede yaptığı iyiliklerin hayır olarak nitelenmesine dair haberi (Buhârî, “Zekât”, 24) “icmâa ve şer’î kurallara aykırı” bulmuştur. Geniş bilgi için bk. İqbal, *Metin Açısından Buhari Hadislerine Yönelik Tenkidler ve Bunların Değerlendirilmesi*, 161-163; 200-202.

<sup>28</sup> Alpkıray, *İhtilâfu’l-Hadis Bağlamında Metin Tenkidi*, 202-203.

<sup>29</sup> Alpkıray, *İhtilâfu’l-Hadis Bağlamında Metin Tenkidi*, 174. Yazarın da paylaştığı üzere “ön kabul” şöyle tanımlanmaktadır: “Bir düşüncüyü derinlemesine incelemeyen, fazla üzerinde durmadan benimsemi” bk. *Güncel Türkçe Sözlük*, “Ön kabul” (Erişim 30 Ocak 2025).

bazıları şunlardır: Dinî hükümlerin tek kaynağının Kur'an olduğu,<sup>30</sup> "hadislerin sonraki dönem siyâsî, dinî tartışmalarının ürünü" olduğu,<sup>31</sup> Rasulullah'ın (sav) Kur'an'dan başka mucizesinin olmadığı,<sup>32</sup> "rivayetlerin daha sonraki dönemlerde raviler tarafından uydurulduğu",<sup>33</sup> Allah Rasülü'nün (sav) hiçbir surette gaybı bilemeyeceği,<sup>34</sup> erken dönem hadisçilerinin metin tenkidi yapmamış oldukları.<sup>35</sup> Müellif günümüzde yapılan tenkitlerde metni reddetmek tavrının daha çok benimsenmiş olduğunu, metni anlamaya yönelik bir çabanın ise büyük oranda kullanılmadığını belirtir.<sup>36</sup> Yazar ayrıca, geçmişte içerik tenkidi yapılmadığı iddiasının temellendirilmesi amacıyla çok fazla örnek bulunamayınca mevzuat ve tarih kitaplarından örneklere başvurulmasını günümüz metin tenkidi paradigmasının en büyük açmazlarından biri olarak niteler.<sup>37</sup> Yazarın güncel hadis tenkitleriyle ilgili değerlendirmelerinin önemli olduğu kanaatindeyiz.

Dokuz, *Çağdaş Hadis Yorumlarında Güncel Ön Kabullerin Etkisi* başlıklı tezinde "modernizmin ön kabulleri olan bilimsellik ve ilerlemecilik, hümanizm, insan hakları, demokrasi, sosyalizm, feminizm ve çevreciliğin"<sup>38</sup> güncel hadis yorum ve tenkitlerindeki etkisini inceler. Bu kapsamda bu ön kabullerin etkili olduğunu düşündüğü çoğunluğu hadis alanında olan pek çok ilahiyat araştırmasını tetkik eder. Dokuz, hadislerin güncel ön kabuller eşliğinde değerlendirilmesinin "hadislerin bağlamından koparılmasına" yol açacağına değinerek bu durumun sebep olacağı hadisleri reddetme eğilimi gibi bir takım sorunlara işaret eder ve çözüm olarak bu ön kabullerin farkında olunmasının gereğine dikkat çeker.<sup>39</sup> Mezkûr çalışma çok sayıda güncel hadis tenkidi araştırmasının ön kabuller açısından değerlendirilmesini içermesi ve metin tenkidinde önemli bir sorunu mercek altına alması yönleriyle kıymetlidir.

## 2. Muhaddislerin Metin Tenkidi Uygulamaları

Bu bölümde *Hadisleri Anlama Sorunu, İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı, İhtilâfu'l-Hadis Bağlamında Metin Tenkidi ve Medine Harem Bölgesinin Tespiti: Eleştiriler Bağlamında Bir Buhârî Rivayetinin Serüveni* başlıklı araştırmalar tahlil edilecektir.

---

<sup>30</sup> Alpkıray, *İhtilâfu'l-Hadis Bağlamında Metin Tenkidi*, 175.

<sup>31</sup> Alpkıray, *İhtilâfu'l-Hadis Bağlamında Metin Tenkidi*, 176.

<sup>32</sup> Alpkıray, *İhtilâfu'l-Hadis Bağlamında Metin Tenkidi*, 176.

<sup>33</sup> Alpkıray, *İhtilâfu'l-Hadis Bağlamında Metin Tenkidi*, 177.

<sup>34</sup> Alpkıray, *İhtilâfu'l-Hadis Bağlamında Metin Tenkidi*, 178.

<sup>35</sup> Alpkıray, *İhtilâfu'l-Hadis Bağlamında Metin Tenkidi*, 180.

<sup>36</sup> Alpkıray, *İhtilâfu'l-Hadis Bağlamında Metin Tenkidi*, 181.

<sup>37</sup> Alpkıray, *İhtilâfu'l-Hadis Bağlamında Metin Tenkidi*, 191.

<sup>38</sup> Dokuz, *Çağdaş Hadis Yorumlarında Güncel Ön Kabullerin Etkisi*, 142.

<sup>39</sup> Dokuz, *Çağdaş Hadis Yorumlarında Güncel Ön Kabullerin Etkisi*, 143-144.

Doktora tezinden üretilmiş olan *Hadisleri Anlama Sorunu* isimli kitabında Kesgin,<sup>40</sup> hadis münekkitlerinin sahip oldukları ön bilgiler aracılığıyla bir hadisi tenkit ederken önce “ön anlama” denilen bir aşamadan geçirdikleri hususunu geniş bir şekilde tetkik eder<sup>41</sup> ve hadislerin sıhhatini tespit ederken ve anlamını değerlendirirken bu “ön anlama”ların oldukça etkin olduklarını göstermeye çalışır. Kesgin incelemeleri sonucunda bir hadisçinin “Hz. Peygamber tasavvuru, Kur’an tasavvuru, rivayete ilişkin sahip olduğu bilgi birikimi”nin incelenen bir hadisin tenkidinde doğrudan etkili olduğu sonucuna ulaşır. Yazar bu durumun muhaddislerin bir hadisin sadece senedinden hareketle sıhhatinin değerlendirildiği ve metnin dikkate alınmadığı iddiasıyla bağdaşmadığını ifade eder.<sup>42</sup> Yazarın “rivayetlerin sıhhatinin tespitinin esasen bir anlama eylemi” olduğuna dair ifadesi<sup>43</sup> aslında onun araştırmasının ana fikrini oluşturmaktadır. Kesgin metnin göz ardı edilerek sıhhatin belirlenmesinin “insanın anlama kabiliyetinin işleyişi gereğince imkan dâhilinde” olmadığını<sup>44</sup> ve “farkında olursa da olunmasa da” bir kişinin “bilinç ve anlam dünyalarının” bir hadisin sıhhatini tespitinde belirleyici olduğunu<sup>45</sup> belirtir.

Yazar öne sürdüğü bu tezi çalışmasında örnekler üzerinden ispatlamaya çalışır ve bu kapsamda anlayan kaynaklı anlama farklılıklarının bir hadisin sıhhatini belirlemeye etkisini “metinler arası”, “metin içi” ve “metin üstü/dışı” okuma başlıkları altında ele alır. Yazar, burada “metinler arası” okumayla farklı metinleri, “metin içi” okumayla metnin iç yapısını, “metin üstü” okumayla ise muhaddisin zihin dünyası dikkate alınarak yapılan okumaları kastetmektedir.<sup>46</sup> Yazar her bir başlık altında konuyu somut örnekler göstererek ele alır. Örneğin, “metinler arası” okumaya paylaştığı ilk misalde Buhârî’nin bir haberi başka sahih bir hadise aykırı bulduğu için kabul etmediğini ve manası sorunlu bulunan ilgili haberi nakletmesi sebebiyle söz konusu râviyi eleştirdiğini belirtir ve “seneddeki bir râvinin kusuru sebebiyle rivayetin değil, rivayet metnindeki kusur sebebiyle râvinin eleştirildiği dikkat çekmektedir.” ifadesini kullanır.<sup>47</sup> Görüldüğü üzere, bu tespit aynı zamanda erken dönemde hadis münekkitlerinin sened tenkidinden ziyade merviyyat (râvinin rivayetleri) tenkidi yaptıkları yani rivayetlerinden hareketle râvileri değerlendirdikleri ve bu kapsamda rivayetlerin

---

<sup>40</sup> Salih Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2016). Kesgin’in tez çalışması için bk. Salih Kesgin, *Hadislerin Tespit ve Değerlendirilmesinde Anlama Sorunu* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011).

<sup>41</sup> “Ön anlama” ve “Ön yargı” kavramları hakkında geniş bilgi için bk. Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu*, 41-43.

<sup>42</sup> Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu*, 255.

<sup>43</sup> Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu*, 256.

<sup>44</sup> Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu*, 47.

<sup>45</sup> Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu*, 177.

<sup>46</sup> Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu*, 87.

<sup>47</sup> Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu*, 91. Yazar bir başka yerde muhaddislerin sened ve metin tetkikinin gelişim sürecinden bahsederken yine Buhârî’ye atıf yaparak hadisçilerin “senede göre metni değerlendirmek yerine ... metne göre senedi değerlendirmek” şeklinde bir yol izlediklerini ifade eder. bk. Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu*, 132.

metinlerini lafız ve mana yönüyle tenkit ettikleri vakiasına işaret etmekte ve erken dönemde hâkim olan tenkit yöntemini tasvir etmektedir.<sup>48</sup>

Yine, aynı başlıkta üçüncü misali açıklarken yazar Buhârî'nin bir haberi başka sahih bir hadise muhalif bulması sebebiyle tenkit edişini aktarır ve erken dönem tenkit yöntemine dair şu önemli tespiti yapar: “Dikkat çeken nokta, Buhârî'nin rivayetinin senedinde yer alan herhangi bir kişiyi cerh eden ifadeleri aktararak rivayetinin sıhhatini tartışmamış olmasıdır.” Kesgin, Buhârî'nin söz konusu manası sorunlu haberi “râvi üzerinden değil, doğrudan metin üzerinden” eleştirdiğini kaydeder.<sup>49</sup> Bu başlıkla ilgili paylaşılan son örnekte ise bir haber İbn Hibbân (ö. 354/965) ve Sehâvî (ö. 902/1497) tarafından farklı hadislerle arz edilir ve İbn Hibbân ilgili haberi mevzû olarak değerlendirirken Sehâvî ise sahih bulur. Yazar münekkitler zıt sıhhat hükümlerine ulaşmış olsalar da ikisinin de metinden hareketle bu sonuçlara ulaştıklarına dikkat çeker.<sup>50</sup> Kesgin, çalışmasında erken ve geç dönemlerde hadislerin anlaşılmasında akılcı yaklaşımları da değerlendirmiş, ayrıca hadislerin değerlendirilmesinde anlama sorununu da geniş bir şekilde incelemiş olmakla beraber onun geçmiş muhaddislerin tenkit yöntemine dair yukarıda paylaşılan anlatı ve tespitlerinin önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Çalışmamızda ele alacağımız bir başka eser de Dülber'in, İbn Kuteybe'yi (öl. 276/889) ve onun *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs* isimli eserini incelemiş olduğu *İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı* başlıklı doktora tezidir.<sup>51</sup> Dülber tezinin sonucunda İbn Kuteybe'nin hiçbir surette metin tenkidi yapmadığını, hadisler konusunda “aşırı savunmacı” davrandığını, manası sorunlu hadisleri eleştirmeden tevile yöneldiğini ve sadece, sika râvilerden geldiği gerekçesiyle kabir azabı, deccal gibi hadisleri kabul ettiğini belirtir.<sup>52</sup> İbn Kuteybe'nin hadisçiliği hakkında geniş bir tahlil bu çalışmamızın boyutunu aşacak olmakla beraber yazarın mezkûr iddialarının vakıayı doğru bir şekilde yansıtmadığını sadece bir konu üzerinden göstermemiz mümkündür. İbn Kuteybe söz konusu eserinde icmâ konusuna değinirken icmân bir metin tenkidi kıstası olarak önemine işaret eder ve râviler sikâ da olsa hadislerde birtakım noksanlıkların görülebileceğini ancak icmân bu tür kusurlardan sâlim olduğunu şu sözleriyle belirtir:

“Bize göre icma, bir hakikati tespit etmekte rivayetten daha kuvvetlidir. Zira bir hadiste yanılma, gaflet, şüphe, tevil, nesh gibi durumlar söz konusu olabilir. Sika râvi, sika olmayandan bir hadisi alabilir. Bir kişi Allah Resûlü'nün yanındayken onun bir emrine şahit olur, sonra bu kişi yokken

---

<sup>48</sup> Erken dönemde hadis tenkit yöntemi hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Ali Çalğan, *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?* (İstanbul: M. Ü. İFAV Yayınları), 2024. 67-99 (“Erken Dönem Münekkitlerinin Hadis Tenkit Yöntemi” başlıklı bölüm)

<sup>49</sup> Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu*, 95-96.

<sup>50</sup> Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu*, 96-97.

<sup>51</sup> Hatice Dülber, *İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2008).

<sup>52</sup> Dülber, *İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı*, 214-215.

Allah Resûlü tersi yönde bir emir verir. Bu kişi bildiği için ilk emri bize nakleder, ikinci emri nakletmez. İşte icma bütün bu olumsuzluklardan uzaktır ... Bu sebeple insanlar muttasıl senedlerle hadisler nakletmişler, ancak bunlarla ameli (mezkûr sebeplerle) terk etmişlerdir.”<sup>53</sup>

Görüldüğü üzere, sadece bu alıntı bile Dülber’in İbn Kuteybe hakkındaki sözlerinin oldukça genellemeci olduğunu ve vakıayı doğru yansıtmadığını göstermektedir. İlginç bir şekilde yazarın tezinde İbn Kuteybe’nin hadisçiliği kapsamında “Kur’an’a Uygunluk”, “Akla Uygunluk”, “İlme, Tarihe ve Sosyal Verilere Uygunluk” şeklinde başlıklar yer almakla beraber icmân zikredilmediği dikkat çeker. Halbuki İbn Kuteybe eserinde icmâ konusu için de bir bölüm ayırır, bu bölümde alıntılarımız ifadesinin devamında senedi muttasıl olup da amel edilmeyen birçok hadise dikkat çeker ve bu hadisler hakkında bazı mütalalarda bulunur. İbn Kuteybe icmâa muhalif görülen bu hadislerin fakihler tarafından eleştirildiğini ifade etmekle beraber kendisi de fakihlerin bu eleştirilerini açıkça onaylar. Dolayısıyla yazarın İbn Kuteybe’nin bu yönünü göz ardı etmesi oldukça ciddi bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Bu da ulaştığı sonuçları tartışmalı kılmaktadır.

Yazar, İbn Kuteybe’nin herhangi bir hadisi Kur’ân-ı Kerim’e aykırı görüp de reddetmediğini ancak incelediği hadislerin “Kur’an-ı Kerim’e uygun olup olmadığı endişesi”ni taşıdığını belirtir.<sup>54</sup> Burada tenkit kavramıyla ilgili bir sorun görülmektedir. Zira tenkidin yazarın yaptığı gibi sadece redle özdeşleştirilmesi yanlış bir yaklaşımdır. İbn Kuteybe’nin, yazarın ifade ettiği gibi, Kur’an kıstasını dikkate alması ve bir hadisin Kur’an’a uygun olduğunu bildirmesi olumlu anlamda bir metin tenkididir. Metin tenkidinin yapılmamasının gerçek anlamı, Kur’an gibi bir kıstasın hiç hesaba katılmaması ve tamamen sened üzerinden bir hadisin değerlendirilmesidir. Dolayısıyla bu hatalı bakış açısı İbn Kuteybe’nin metin tenkidi yapmadığı şeklinde bir sonuca ulaştırmaktadır. Yazar, İbn Kuteybe’nin yaptığı metin tenkitlerini isabetli bulmayabilir; ancak bu ayrı bir konudur ve İbn Kuteybe’nin metin tenkidi yapmadığı şeklinde değil, yaptığı tenkitlerin isabetli olmadığı şeklinde ifade edilmelidir. Yazar kabir azabı üzerinde uzun bir şekilde durur ve beş sayfa boyunca kabir azabının olmadığına dair çeşitli araştırmalardan nakiller yapar.<sup>55</sup> Ancak aynı konuda hazırlanan ve olumlu anlamda metin tenkidi yapan araştırmalar kabir azabıyla ilgili hadisleri metin bakımından sahih bulabilmektedir.<sup>56</sup> Benzer bir durum ve yazarın benzer bir yaklaşımı ayın yarılması mucizesine dair hadis için de geçerlidir.<sup>57</sup>

---

<sup>53</sup> Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Te’vilü muhtelifi’l-hadîs* (yy.: Müessesetü’l-İşrâk, 1419), 380.

<sup>54</sup> Dülber, *İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı*, 119.

<sup>55</sup> Dülber, *İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı*, 120-124.

<sup>56</sup> Mesela bk. Veysel Özdemir, “Kabir Azâbı ile İlgili Bazı Hadîslerin Metin ve İçerikleri Üzerine Bir İnceleme”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2014), 55-123.

<sup>57</sup> Dülber, *İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı*, 133.

Yazarın “Peygamberimizin, Bedir şehitlerine öbür dünya hakkındaki izlenimlerini sorduğu” şeklindeki ifadesi<sup>58</sup> oldukça sorunlu gözükmektedir. Zira bilindiği üzere Rasulullah (sav) Bedir şehitlerine değil, müşrik ölülerine bu soruyu sormuştur. Yazar bu ifadeyi Fransız müsteşrik Le Compte’ın İbn Kuteybe hakkındaki eserinin Türkçe çevirisinden alıntılar. Ancak görüldüğü üzere, ifadedeki soruna dikkat etmez. Yine yazarın aynı kaynaktan yaptığı bir iktibas şu şekildedir: “İbn Kuteybe, hadisi geçerli kılma faaliyetinde Kur’an, Yahudi kutsal metinleri ve filolojiyi, davasını ispatlamak için kullanır.”<sup>59</sup> Ancak asıl kaynağa gidildiğinde çeviride önemli bir eksiklik olduğu görülmektedir. Zira mezkûr müsteşrik, İbn Kuteybe’nin, eserinde, sayılan kıstaslara ilaveten hadisleri, icmâ ve akli da kullandığını belirtir.<sup>60</sup> Tercümedeki bu eksikliğin yazardan mı yoksa çevirmenden mi kaynaklandığını bilemiyoruz. Ancak konuyu doktora düzeyinde çalışan bir araştırmacının söz konusu çeviri hatalı bile olmuş olsa kendi tetkikleri ışığında çevirideki hatayı tespit edip düzeltmesi beklenir. Görüldüğü üzere, anılan müsteşriğin değerlendirmesi aynı zamanda vakıayı ve İbn Kuteybe’nin metin tenkidi anlayışı ve uygulamalarını da daha doğru bir şekilde yansıtmaktadır. Sonuç olarak, yazarın tezinin işaret ettiğimiz bir takım önemli yöntemsel sorunlar içerdiği görülmektedir.

Alpkıray, *İhtilâfu’l-Hadis Bağlamında Metin Tenkidi* isimli çalışmasında geçmiş muhaddislerin tatbikatına dair örnekler sunar. Bunlardan birinde itikafa sadece üç mescidde girilebileceğine dair bir hadisin Buhârî tarafından tenkit edildiğini belirtir. Buna göre Buhârî bâb başlığında itikafın bütün mescidlerde yapılabileceğini kaydetmiş ve dayanak olarak da “Mescidlerde ibadete çekilmişken kadınlarla cinsel ilişkide bulunmayın” şeklindeki âyeti<sup>61</sup> sevk etmiştir.<sup>62</sup> Yazar, Buhârî’nin ilgili bâbda eleştiri konusu olan hadise yer vermemekle beraber bâb başlığında böyle bir ifade kullanmasının sebebini söz konusu haberi mezkûr âyete aykırılık gerekçesiyle tenkit olarak açıklar.<sup>63</sup> Yazarın bu dikkat gerektiren tespitinin isabetli olduğu görülmektedir. Yazarın paylaştığı diğer bir dikkat çekici örnekte ise Hz. Aişe’nin birbiriyle evli bir köle ve cariyesinin olduğu, bunları azat etmek istediği ve Hz. Peygamber’in (sav) ona önce erkeği hürriyetine kavuşturmasını söylediği anlatılmaktadır. Tahâvî (öl. 321/933) kalplerin bu hadisi kabul etmekten uzak olduğunu zira Rasulullah’ın iki köleden birini diğerine üstün tutmasının ve kadının muhayyerlik hakkını iptal edecek bir şeyi istemesinin “muhal”

---

<sup>58</sup> Dülber, *İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı*, 134.

<sup>59</sup> Dülber, *İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı*, 134.

<sup>60</sup> Asıl metin şöyledir: “Le Coran, le hadîth lui-même, l’igâmâ’, les Écritures judéo-chrétiennes et la philologie, pour ne pas parler des critères rationnels qu’il emploie à son corps défendant sont donc les principaux auxiliaires d’Ibn Qutayba dans son entreprise de validation de la tradition des Anciens.” Open Edition Books (OEB), “Chapitre II. Ibn Qutayba et la critique du hadîth” (Erişim 30 Ocak 2025). Ayrıca asıl metinde “Yahudi kutsal metinleri” yerine “Yahudi Hristiyan kutsal metinleri” ifadesi geçmektedir.

<sup>61</sup> Bakara 2/187.

<sup>62</sup> Buhârî, “İtikaf”, 1.

<sup>63</sup> Alpkıray, *İhtilâfu’l-Hadis Bağlamında Metin Tenkidi*, 141.

olduğunu kaydeder.<sup>64</sup> Yazar bu örnekte münekkidin akla ve kalbe uzak olmayı tenkit gerekçesi olarak kullanmasına dikkat çeker.<sup>65</sup> Alpkıray'ın bu çalışması içerdiği tenkit örnekleri ve geniş tahlilleri ile geçmiş muhaddislerin uygulamalarına ışık tutmaktadır.

Ayas'ın *Medine Harem Bölgesinin Tespiti: Eleştiriler Bağlamında Bir Buhârî Rivayetinin Serüveni* başlıklı makalesi<sup>66</sup> Sahîh-i Buhârî'de yer alan "Medine Âir'den kezaya kadar haramdır" şeklindeki hadisi<sup>67</sup> oldukça geniş bir şekilde tetkik eder. Söz konusu hadis aslında "Medine Âir'den Sevr'e kadar haramdır" şeklinde bilinmekle beraber Buhârî'nin hadiste geçen "Sevr" kelimesini "keza" kelimesine çevirerek müphem yapması inceleme konusudur. Yazar bu tasarrufun Buhârî'den önceki râvilere mi, yoksa Buhârî'nin kendisine mi, yoksa Buhârî'den sonraki müstensihlere mi ait olduğunu derinlemesine araştırır. Bu soruyu cevaplamanın yolu hadisin tariklerinin mukayesesinden geçmektedir. Tasarrufun kim tarafından yapıldığı sorusunun yanında asıl çok daha önemli olan soru bu tasarrufun sebebidir. Bu konuda şârihlerin yaptığı izah Sevr dağının Medine'de değil, bilakis Mekke'de bulunması sebebiyle söz konusu hadiste bir mana sorunu görülmesinin bu tasarrufa yol açtığıdır.<sup>68</sup> Bu nokta oldukça önemlidir zira bu husus hadisçilerin içerik tenkidi yapmadığına yönelik yaygın algının hatalı olduğuna dair önemli bir ipucuyu *Sahîh-i Buhârî*'de geçen ve senedi sahih sayılan bir hadis özelinde sağlamaktadır.<sup>69</sup>

---

<sup>64</sup> Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu müşkilil-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 11/190.

<sup>65</sup> Alpkıray, *İhtilâfu'l-Hadis Bağlamında Metin Tenkidi*, 56-57.

<sup>66</sup> Tahir Ayas, "Medine Harem Bölgesinin Tespiti: Eleştiriler Bağlamında Bir Buhârî Rivayetinin Serüveni", *İslam Araştırmaları Dergisi* 40 (2018), 1-45.

<sup>67</sup> Buhârî, "Fezâilü'l-Medîne", 1 (No. 1870).

<sup>68</sup> Geniş bilgi için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4/82.

<sup>69</sup> Başenfer'in *Menhecü'l-İmâmi'l-Buhârî fi arzi'l-hadîsi'l-ma'lûl fi'l-Câmi'i's-sahîh* başlıklı kitap çalışması Buhârî'nin Sahîh'inde illetli hadislere yer verdiğini ancak metindeki hataları hafzetme, müphem hâle getirme gibi bir takım tasarruflarda bulunarak tenkit ettiği konusunda hazırlanmış oldukça nitelikli bir araştırmadır. Geniş bilgi için bk. Sa'îd b. Abdülkâdir b. Sâlim Başenfer, *Menhecü'l-İmâmi'l-Buhârî fi arzi'l-hadîsi'l-ma'lûl fi'l-Câmi'i's-sahîh* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1437/2016). Kitap üzerine bir tanıtım yazısı için bk. Mehmet Ali Çalgan, "Menhecü'l-İmâmi'l-Buhârî fi ardi'l-hadîsi'l-ma'lûl fi'l-Câmi'i's-Sahîh, Sa'îd b. Abdülkâdir Başenfer", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 22/2 (Aralık 2024), 395-398.

### 3. Metin Tenkidi Kıstasları

Bu bölümde *Hadis Tenkidinde Küllî Kâide/Asıllar*, “Kudsî Hadis” Olarak Bilinen Hadislerin Kutsal Metinler (Tevrat-İncil) ile İlişkisi, *Hadislerin Tahlilinde Rekâket ve Hadisin Güvenirliğini Tespitte Lafız ve Mâna Bozukluğunun Fonksiyonu* başlıklı araştırmalar tahlil edilecektir.

Hacıoğlu, *Hadis Tenkidinde Küllî Kâide/Asıllar* başlıklı kitabında hadislerin küllî kaidelere/asıllara arzı konusunu inceler. Yazar muhaddislerin metin tenkidi yapıp yapmadıkları konusuna ayırdığı bölümde onların “hadislerin genelinde değil sadece mevzû hadislerin tespiti”nde içerik tenkidi yaptıklarını öne sürer. Bu iddiasına delil olarak Dümeynî isimli araştırmacının *Mekâyisu nakdi mutûni’s-sünne* isimli eserinde<sup>70</sup> yer verdiği tüm örneklerin mevzuat kitaplarından seçildiğine işaret eder.<sup>71</sup> Elbette böyle büyük bir iddianın bu şekilde, ikincil bir kaynak üzerinden temellendirilmesinin uygun olmadığı açıktır. Nitekim Dümeynî’nin mezkûr çalışmasındaki görüşlerine reddiyeler içeren ve yakın dönemde yayınlanan pek çok nitelikli araştırmada muhaddislerin mevzuat eserleri dışında da metin tenkidi yaptıkları gösterilmiştir.<sup>72</sup> Ayrıca böyle önemli bir iddia kapsamlı ve derinlikli araştırmalar yapılmasını ve daha ihtiyatlı bir dil kullanılmasını gerektirir.

Yazar yine muhaddislerce “meşhur ve muteber addedilen hadis kaynakları”nın metin tenkidine tabi tutulmadığını kaydeder ve bu hususta İbnü’l-Cevzî’nin (öl. 597/1201) iki sözüne dayanır. Bu ifadelerin birinde İbnü’l-Cevzî muteber hadis kitaplarında bulunan hadislerin sıhhat seviyesinin diğerlerinden daha yüksekte olduğunu belirtir. Diğer ifadesinde ise meşhur kaynaklarda bulunmayan ve manası sorunlu olan hadislere karşı uyarılmaktadır. Yazar bu ikinci ifadeden hareketle münekkidin meşhur kaynaklardaki hadisleri tenkit dışı tuttuğunu öne sürer.<sup>73</sup> Ancak dikkat edilirse bu ikinci ifadeden yazarın ileri sürdüğü sonuç zorunlu olarak çıkmaz. İbnü’l-Cevzî’nin söz konusu ifadesi sadece, muteber sayılmayan kitaplardaki hadislere karşı dikkatli olmayı gerektirmektedir ancak bu sözden, muteber sayılan kitaplardaki hadislerin eleştiri dışı tutulacağı anlamı zaruri olarak anlaşılmaz. Öte yandan yazar, İbnü’l-Cevzî’nin bu sözlerine rağmen eserinde Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde ve İbn Mâce’nin Sünen’indeki bazı hadisleri tenkit edişine işaret eder.<sup>74</sup> Görüldüğü üzere

<sup>70</sup> Misfir b. Gurmullah ed-Dümeynî, *Mekâyis nakdi mutûni’s-sünne* (Riyad: yy., 1984).

<sup>71</sup> Hacıoğlu, *Hadis Tenkidinde Küllî Kâide/Asıllar*, 26-29.

<sup>72</sup> Mesela bk. Hâlid b. Mansûr Durays, *Nakdu’l-metni’l-hadîsî ve eseruhû fi’l-hükmi ale’r-ruvât inde ulemâi’l-cerhi ve’t-ta’dil* (Riyad: Dâru’l-Muhaddis, 2007); Bessâm b. Abdullah b. Sâlih el-Atâvî, “el-Ehâdîs elletî e’alle el-İmâmu’l-Buhârî Mutûnehâ bi’t-tenâkuz”, *Mecelletü’l-Hikme* 34 (2007 Şubat), 165-259; Hasan Fevzî Hasan es-Saîdî, *ez-Zehbî ve menhecuhû fi nakdi metni’l-hadîsi’s-şerîf* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2013). Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Mehmet Ali Çalgan, *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2024, 28-37 (“Literatür Tahlili” bölümü).

<sup>73</sup> Hacıoğlu, *Hadis Tenkidinde Küllî Kâide/Asıllar*, 31-32.

<sup>74</sup> Hacıoğlu, *Hadis Tenkidinde Küllî Kâide/Asıllar*, 32.

bu bilgi zaten yazarın söz konusu çıkarımının yanlış olduğunu ve İbnü'l-Cevzî'nin sözlerini yanlış yorumladığını açıkça göstermektedir.

Böyle büyük iddiaların güçlü temellendirmelere ihtiyacı olduğu izahtan vârestedir. Halbuki meşhur hadis kitaplarında hatta *Sahîhayn*'da geçen birçok hadisin bizzat muhaddislerce içerik tenkidine tâbi tutulduğuna dair araştırma bulguları mevcuttur. Mesela sadece İbn Kesîr *el-Bidâye ve'n-nihâye*'sinin siyer kısmında *Sahîhayn*'da yer alan on dört tane hadisi içerdikleri mana sorunları sebebiyle hatalı bulmuştur.<sup>75</sup> Yine Tirmizî, *Sünen*'inde müttefekun aleyh bir hadisin metnindeki bir ifadeyi manası bakımından sorunlu bularak hatalı görmüştür.<sup>76</sup> Dolayısıyla yazarın böyle genellemeci ve sağlam delillendirmeye muhtaç iddiaları tashih gerektirmektedir.

Yazarın muhaddislerin küllî kaidelere aykırılık kıstasını kullanımlarına dair örnekler yer verdiği bölümde Dümeynî, Polat ve Görmez'in çalışmalarında tespit ettikleri örnekleri derlediği görülmekte olup bu husus yazar tarafından da açıkça ifade edilmektedir.<sup>77</sup> Kanaatimizce bu çalışmanın en zayıf yönü bu durumdur. Yani, yazar bizzat kendisi ele aldığı konuya dair özgün örnekler bulmamış, bunun yerine ikincil kaynaklarda zaten tespit edilmiş örnekleri toplayarak bu çalışmasını hazırlamıştır. Halbuki muhaddislerin bir metin tenkidi kıstası kullanımına dair bir kitap çalışmasında konuya dair önceki çalışmalarda bulunmayan, özgün bulguların ortaya çıkarılması en önemli gaye olmalıdır. Çok kapsamlı bir araştırma yapılamasa da en azından bazı temel ve birincil kaynaklar belirlenip bunlar dikkatli bir şekilde taranarak bir tetkik yapılmalı ve ulaşılan sonuçlar ihtiyatlı ve incelenen kaynaklarla sınırlı olarak ifade edilmelidir. Son olarak, yazarın dinin asıllarına uygunluk kıstasının “son derece önemli ve belirleyici” olduğunu ve bu kıstasın kullanımıyla birçok hadisin tenkit edilebileceğini belirtmesiyle<sup>78</sup> beraber anılan ölçütün barındırdığı döngüsellik gibi birtakım sorunlara değinmemesi de ciddi bir eksiklik olarak gözükmektedir. Nitekim çalışmalarına başvurduğu Polat'ın bu hususta yaptığı önemli tespitler bulunmaktadır.<sup>79</sup>

---

<sup>75</sup> Geniş bilgi için bk. Mehmet Ali Çalgan, “İbn Kesîr'in El-Bidâye ve'n-nihâye'sinin Siyer Kısmında Bazı Sahîhayn Hadislerini Muhteva Tenkidinin Tahlili”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/1 (Haziran 2024), 303-324.

<sup>76</sup> Tirmizî, “Tıb”, 7; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3/227.

<sup>77</sup> Hacıoğlu, *Hadis Tenkidinde Küllî Kâide/Asıllar*, 123-150.

<sup>78</sup> Hacıoğlu, *Hadis Tenkidinde Küllî Kâide/Asıllar*, 157-158; 150.

<sup>79</sup> Polat, dinin genel esaslarına aykırılık ölçütünün içerdiği sorunları geniş bir şekilde açıklamıştır. Konuyla yakından irtibatına ve önemine binaen kısaca özetlemek gerekirse, “tek tek dinî naslardan genel ilkelere gidilmesi ve sonra da tek tek o nasların bu ilkeler doğrultusunda eleştirilmesi” döngüsellik sorununa yol açmaktadır. Yine, naslardan küllî kaideler çıkarmak tümevarımın “felsefi, mantıksal ve metodolojik” problemlerini beraberinde getirmektedir. Bu kıstasın sorunlarından birisi bir hadisin farklı küllî kaidelerden hangisine arz edileceğidir. Kullanılan küllî kaidenin geçerliliği ve tümelliği tartışma konusu olabilir. Yine, bir hadisin birbiriyle çelişen küllî kaidelerle bağlantılı olabileceği bir diğer önemli çıkmazdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Salahattin Polat, *Metin Tenkidi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 310-312. Görüldüğü üzere, Hacıoğlu'nun konusuyla doğrudan alakalı böyle önemli bir bahse araştırmasında yer vermemesi ciddi

Koçak ‘Kudsî Hadis’ Olarak Bilinen Hadislerin Kutsal Metinler (Tevrat-İncil) ile İlişkisi başlıklı yüksek lisans tezinde kudsî hadislerin Tevrat ve İncil’deki bazı metinlerle benzerliğini inceler. Yazar Allah Rasulü’nün (sav) önceki kutsal metinlerle örtüşen bazı hadislerini paylaştığı bölümün sonunda bu bilgilerin o coğrafyanın ortak kültürü hâline geldiğini ve Hz. Peygamber’in (sav) bu bilgileri aynı coğrafyada yaşayan ehl-i kitaptan aldığını açıkça ifade eder ve bu durumun tabîî bir durum olduğunu vurgular.<sup>80</sup> Yazar daha sonra kudsî hadislerle benzerlik taşıyan ve Tevrat ve İncil’de geçen metinleri sıralar.<sup>81</sup> Tezinin sonuç bölümünde müellif kudsî hadislerin vahiy ürünü olduğu konusunu tartışmaya açar ve şu gerekçeyi gösterir: “Kudsî hadisler ilk hadis kaynaklarının ortaya çıktığı dönemlerde nebevî hadislerden farklı bir şekilde ele alınmamışlar, kaynaklarda diğer hadislerle karışık bir şekilde ve vahiy olduklarına dair herhangi bir bilgi verilmeksizin yer almışlardır.”<sup>82</sup> Yazarın bu temellendirmesi eleştiriye açıktır. Zira ilk hadis kaynaklarının oluşturulduğu erken dönemde kudsî hadislerin diğer hadislerden ayrı kitaplarda bulundurulması şeklinde bir zorunluluk elbette yoktur. Nasıl ki ilk hadis kaynaklarında merfu, mevkuf ve hatta maktu hadisler birlikte yer alıyorsa kudsî hadisler de birlikte yer almıştır. Çünkü kudsî hadisler nihayetinde Hz. Peygamber (sav) aracılığıyla Müslümanlara bildirilmektedir.<sup>83</sup> Öte yandan, Cibril’in içinde geçtiği hadisler ve geçmiş ve gelecekte gaybî haberler içeren hadisler de bilindiği üzere hadis kaynaklarında vahiy olduklarına dair bir bilgi sunulmadan diğer hadislerle birlikte yer alırlar. Halbuki söz konusu hadisler tanımları gereği Kur’an dışı vahiydirler ancak bu hususta ayrıca bir bilgi paylaşılmasına gerek duyulmaması gayet tabîî bir durumdur. Kudsî hadisler için de bu durum aynısıyla geçerlidir. Yazarın, hadislerin Kur’an dışı vahiyle sıkı irtibatı ve bu durumun sahabe ve diğer Müslümanlarca, ayrıca bilgilendirmeye gerek duyulmadan, zaten iyi bir şekilde biliniyor oluşu hususunu yadırgaması bu bilgiler ışığında sorunludur.<sup>84</sup>

Yazar devamında kudsî hadise ait tanımın hicrî altıncı asırda ortaya çıkmasını da erken dönemde kudsî hadislerin vahiy ürünü olarak değerlendirilmediklerine bir delil olarak sunar.<sup>85</sup> Bu çıkarım da oldukça tartışmalıdır. Çünkü bir kavramın tanımının geç bir tarihte yapılmış olması o

---

bir eksikliğe yol açmıştır. Zira güncel tenkitlerde kullanılması yazar tarafından teklif edilen bir ölçütün eksiklik ve sorunlarının da etraflıca ele alınması gerekir.

<sup>80</sup> Koçak, “Kudsî Hadis” Olarak Bilinen Hadislerin Kutsal Metinler (Tevrat-İncil) ile İlişkisi, 108.

<sup>81</sup> Koçak, “Kudsî Hadis” Olarak Bilinen Hadislerin Kutsal Metinler (Tevrat-İncil) ile İlişkisi, 108-122.

<sup>82</sup> Koçak, “Kudsî Hadis” Olarak Bilinen Hadislerin Kutsal Metinler (Tevrat-İncil) ile İlişkisi, 123.

<sup>83</sup> Kudsî hadisler üzerine doktora tezi hazırlamış olan Akalın ilgili çalışmasında bu konuyu da ele almıştır. bk. İsa Akalın, *Hadis tekniği açısından kudsî hadisler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 13-16 (“Buhârî’nin ve Tasnif Dönemi Hadisçilerin Kudsî Hadise Bakış Açıları” bölümü).

<sup>84</sup> Kur’an dışı vahiy konusunda geniş bilgi için bk. Mustafa Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi* (İstanbul: Beka Yayınları, 2015); Faik Akçaoğlu, *Hz. Peygamber’in Kur’an Vahiyi Dışında Bildirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010).

<sup>85</sup> Koçak, “Kudsî Hadis” Olarak Bilinen Hadislerin Kutsal Metinler (Tevrat-İncil) ile İlişkisi, 123.

kavramın içeriğinin önceki devirlerde bilinmediği ve uygulanmadığı anlamına elbette gelmez. Yazar sonuç olarak Hz. Peygamber'in (sav) kudsî hadisleri içinde yaşadığı toplumdaki Ehl-i Kitap'tan aldığı ve bu bilgileri Kur'an'a uygunluğu ölçüsünde aktardığı görüşünü savunur.<sup>86</sup> Koçak'ın araştırmasında kudsî hadislerin Hz. Peygamber'e Kur'an dışı vahiy yoluyla bildirilmiş olabileceği hususunu, yukarıda bahsi geçen ve zayıf olduğunu belirttiğimiz gerekçelere dayanarak reddetmesi tezin en büyük sorunu olarak gözükmektedir. Yıldırım da benzer bir yaklaşım gösterir ve kudsî hadislerin Kur'an dışı vahiy oluşu ihtimalini kabul etmeyerek onları Hz. Peygamber'in içinde yaşadığı toplumdan kendisinin öğrendiği ve "Allah dedi ki" formatına getirerek paylaştığı haberler olarak sunar.<sup>87</sup> Ancak dikkat edilirse Allah Rasulü'nün (sav) herhangi bir bilgiyi/öğüdü/temsili içeriği ne kadar doğru ve güzel olursa olsun "Allah dedi ki" şeklinde takdim etmesi oldukça sorunlu olup kabul edilebilir bir durum değildir. Yıldırım'ın bu durumu, "Allah'ın muradına kendi ifadeleriyle tercümanlık yapma" gerekçesiyle izah etmesi ikna edici olmaktan uzaktır.

Konu hakkında oldukça geniş araştırmaları bulunan Öztürk ve Hıdır'ın çalışmalarına<sup>88</sup> bakıldığında ise üç önemli husus dikkat çekmektedir. İlki, bu çalışmalarda Kur'an dışı vahiy ihtimalinin öncelikle dikkate alınmış olmasıdır. Bunun anlamı ilgili her haberin Kur'an dışı vahiy olduğu değildir; bazı zayıf ve mevzû haberler gerçekten israiliyat ürünü olabilir. Ancak aynı ilâhî kaynaktan gelen bilgilerin birbiriyle benzer hatta aynı olması yadırganacak bir durum değil, tam aksine beklenilmesi gereken bir durumdur.<sup>89</sup> İkinci olarak, bu araştırmacılar, ilgili her bir hadisi müstakil olarak değerlendirmeye çalışır ve bunun sonucunda her hadisle ilgili farklı neticelere ulaşabilir. Halbuki Koçak, toptancı bir yaklaşım sergiler. Ancak doğru olan elbette her hadisin müstakil olarak derinlemesine tetkik edilmesidir. Yazar bu tetkikleri çalışmasının sınırları sebebiyle yapamasa da toptancı bir dil kullanması gerekmemektedir. Üçüncü husus ise Öztürk ve Hıdır'ın araştırmalarının derinliğine rağmen kullandıkları dilin ihtiyatlı oluşudur. Zaten ilmîliğin önemli bir gereği de geniş tahlil gerektiren konularda kesinlik ifade eden yargılardan kaçınmak ve ihtiyatlı olmaktır.

---

<sup>86</sup> Koçak, "Kudsî Hadis" Olarak Bilinen Hadislerin Kutsal Metinler (Tevrat-İncil) ile İlişkisi, 126.

<sup>87</sup> Enbiya Yıldırım, "Kudsî Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2009), 47.

<sup>88</sup> Mustafa Öztürk, *Ahd-i Cedid ve Hadis* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2016); Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2007); Özcan Hıdır, *Hristiyan Kültürü ve Hadisler (Zühd Hadisleri-Literatürü Özelinde)* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017).

<sup>89</sup> Bu hususta ayrıca bk. Salih Karacabey, "İsrâiliyyât'ı Belirleme Kriterleri Çerçevesinde İlâhî Mesajın Birliği Meselesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/1 (2003), 71-104; Halil İbrahim Kutlay, "Hadislerin Kutsal Kitapla İrtibatı ve Ondaki Etkilediği İddialarının 'Ömrünün Uzamasını, Rızkının Artmasını İsteyen Sıla-i Rahim Yapsın' Hadisi Bağlamında Değerlendirilmesi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 10/2 (2012), 23-40.

Aktepe'nin *Hadislerin Tahlilinde Rekâket* ve Kanacevic'in *Hadisin Güvenirliğini Tespitte Lafız ve Mâna Bozukluğunun Fonksiyonu* başlıklı araştırmaları muhteva tenkidi kıstaslarından mana nekâretini ele alırlar. Mana nekâreti konusu muhaddislerin metin tenkidi bağlamında oldukça önemli bir konu olmakla beraber mezkûr araştırmacıların konuyu sadece geç dönem kaynakları üzerinden işledikleri ve erken dönemde mana nekâretinin hadis tenkidindeki yerini yeterli düzeyde tetkik etmedikleri müşahede edilmektedir. Halbuki münker/batıl/kezib/mevzu gibi muhtasar tabirler kullanılarak ancak temelde mana nekâreti gerekçesiyle yapılan hadis tenkitleri aslında hadisçilerin içerik tenkidini gerçekleştirdikleri en geniş saha olarak gözükmektedir.<sup>90</sup> Dolayısıyla bu konu üzerine derinlikli araştırmaların yapılmasını oldukça önemli bulduğumuzu ve bu araştırma bulgularının muhaddislerin muhteva tenkidi faaliyetlerini büyük ölçüde vuzûha kavuşturacağını vurgulamak isteriz. Bahsi geçen iki tez çalışmasında söz konusu kıstasın muhaddislerin geçmiş uygulamalarında kullanımına yönelik tetkikler, belirttiğimiz üzere, zayıf kalmışsa da bu kıstasın günümüzdeki işlevselliği daha geniş bir şekilde ele alınır. Ayrıca, Aktepe'nin, mana nekâreti konusunda genel bazı kuralların kısmen faydalı olabileceğine ancak her hadisin "bütüncül bir bakış açısıyla bağlamlarının ve söyleniş sebeplerinin titizce analiz edilmesi[nin] daha doğru bir yaklaşım" olacağına dair tespiti kanaatimizce önemlidir.<sup>91</sup>

#### 4. Sonuç

Çalışmamızda görüldüğü üzere hadiste metin tenkidi konusunun çeşitli yönleriyle alakalı ülkemizde önemli araştırmalar yapılmış olup bunların değerlendirilmesi konuyla ilgili yeni çalışmaların daha sağlıklı bir şekilde yapılabilmesine önemli katkılar sağlayacaktır. Yaptığımız tetkikler neticesinde incelediğimiz çalışmaların bazılarında yöntem ve içerikle alakalı şu güçlü yönler tespit edilmiştir: konuyla alakalı araştırmaların pek çoğundan istifade etme, konuyla ilgili önemli kuramsal tespitlerde bulunma, toptancı bir yaklaşım sergilemeden her hadisin müstakil ve derinlikli bir şekilde incelenmesi gereğine işaret etme, ihtiyatlı bir dil kullanma.

Öte yandan, tahlil ettiğimiz diğer bazı çalışmalarda ise şu zayıf yönler, yöntemsel hatalar ve eksiklikler tespit edilmiştir: vakıayı doğru yansıtmama, kapsamlı bir araştırmaya ve güçlü bir temellendirmeye dayanmadan genellemeci ve kesin ifadeler kullanma, konuyla yakından ilgili önemli bilgileri dikkate almama, tenkidin redle özdeşleştirilmesi, bir kaynaktan sonucu etkileyecek şekilde

<sup>90</sup> Bu yönde bir tespit için bk. Abdüsselam Ebû Semha, *el-Hadîsü'l-münker dirâse nazariyye tatbikiyye fî kitâb ileli'l-hadîs li'bni Ebî Hâtim* (Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2012), 124. Ebû Semha isimli araştırmacının mezkûr çalışması hakkında bir değerlendirme yazısı için bk. Mehmet Ali Çalgan, "El-Hadîsü'l-münker: Dirâse Nazariyye Tatbikiyye fî Kitâbi İleli'l-hadîs li-İbn Ebî Hâtim, Abdüsselâm Ebû Semha", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 22/1 (Haziran 2024), 23-24.

<sup>91</sup> Aktepe, *Hadislerin Tahlilinde Rekâket*, 111-112. Makalenin bu bölümünde yer veremediğimiz, sahâbe ve tâbiûn döneminde kullanılan metin tenkidi kıstasları hakkında geniş bilgi veren bir çalışma için bk. Abdulvahap Özsoy, *Hadis Tenkidi Sahabe ve Tabiun Dönemi* (İstanbul: Beka Yayınları, 2016).

eksik iktibas, çevirideki bariz hatayı tashih etmeme, aslî kaynaklar yerine ikincil kaynakları kullanma, mantık açısından hatalı çıkarımlarda bulunma, özgün bulgular araştırmak yerine yapılmış çalışmaların bulgularını derleme, bir konuyu etraflı bir şekilde incelememe, bir kavramın geç tarihli olmasından hareketle kavramın içeriğinin daha önce bilinmediğini ileri sürme, önceki dinlerle benzerliğin alıntı olarak yanlış yorumlanması, aslı vahiy olmayan bir sözün “Allah buyurdu ki” formatında söylenebileceğini düşünme. Tüm bu eksiklik ve sorunlar ilgili çalışmalarda ulaşılan sonuçları tartışmalı kılmaktadır.

Bu çalışmada muhaddislerin metin tenkidi uygulamaları, metin tenkidi kıstasları ve metin tenkidinin sorunları alanlarında hazırlanmış bazı araştırmalar değerlendirilmiştir. Elbette hadiste metin tenkidi konusunun daha birçok önemli sorunsalı bulunmaktadır. Bu sorunsallar ve araştırma alanlarıyla alakalı ülkemizde yakın dönemde yapılmış akademik çalışmaların da yapıcı bir şekilde tenkidi gerekmektedir. Bu tenkitlerle, yapılacak yeni araştırmaların daha yüksek bir ilmî seviyeye ulaşacağı açıktır.

## Extended Abstract

In our country, academic research on content criticism in hadith has made significant progress in terms of both quality and quantity. However, it is also clear that critically analyzing and evaluating these studies from various perspectives is essential for further scientific advancement. The aim of this study is to examine a total of eleven studies prepared in the fields of hadith scholars' content criticism practices, content criticism criteria, and problems of content criticism in terms of their claims, methods, and strengths and weaknesses. Within this scope, studies on textual criticism were selected using a purposive sampling method to ensure high representativeness, and these were examined from a critical perspective. Numerous academic studies have been conducted in our country on the subject of content criticism in hadith, one of today's controversial topics. Thanks to these studies, many different aspects of content criticism have become clearer to a certain extent. However, it does not seem possible to say that these studies are sufficient. On the other hand, it is crucial that the existing academic studies undergo serious critical scrutiny. In this context, the content, claims, methods, and strengths and weaknesses of these studies must be revealed. Of course, since it is not possible to analyze all studies, it would be more functional to examine a selection of studies with high representativeness.

To this end, this article examines eleven academic studies conducted in our country in the fields of hadith scholars' content criticism practices, content criticism criteria, and issues in content criticism. Some of these works are books, some are graduate theses, and one is an article. In addition, other studies closely related to the examined works are also referenced and partially evaluated in places. The presence of many contradictory claims and findings in the aforementioned studies is noteworthy. For example, while one side claims that only muhaddiths who authored books of legislation performed content criticism, the other side may argue that early hadith scholars such as Bukhari performed content criticism based on concrete examples. Again, on one side, there is a rather problematic and sweeping approach in many respects, claiming that sacred hadiths are not revelations outside the Qur'an, that they reflect the common culture of that period and geography, and that the Prophet (pbuh) expressed this information as "Allah said." On the other hand, there is a more scientific and cautious approach that emphasizes the need for independent and in-depth research of each hadith and notes that the reality that sacred hadiths are similar messages drawn from the same divine source should be given priority. The studies examined contain many noteworthy claims and approaches similar to these.

It is well known that criticism can be both positive and negative, and that both types of criticism are extremely useful and necessary. On the other hand, it is also clear that every study may have

certain strengths and weaknesses. At this point, since it is not possible for us to address all the strengths and weaknesses of each study we examine, we will limit ourselves to pointing out the predominant aspects of these studies. For this reason, there have been instances where we have only touched upon the predominantly strong or weak aspects of some of the studies we have examined. The article will evaluate studies on the problems of textual criticism, the practices of textual criticism by hadith scholars, and the criteria of textual criticism under separate headings.

As a result of our investigations, we identified the following strengths in terms of methodology and content in some of the studies we reviewed: making use of most of the relevant research on the subject, making important theoretical observations on the subject, pointing out the need to examine each hadith independently and in depth without taking a wholesale approach, and using cautious language. On the other hand, the following weaknesses, methodological errors, and shortcomings were identified in some of the other studies we analyzed: failure to accurately reflect the facts, use of generalizing and definitive statements without comprehensive research and strong justification, failure to consider important information closely related to the subject, equating criticism with rejection, incomplete citation from a source in a way that affects the result, failure to correct obvious errors in translation, use of secondary sources instead of primary sources, making logically flawed inferences, compiling findings from existing studies instead of researching original findings, failing to examine a topic thoroughly, claiming that the content of a concept was previously unknown based on the concept being of recent origin, misinterpreting similarities with previous religions as quotations, thinking that a statement that is not originally a revelation can be said in the format of “God said.” All these shortcomings and problems render the conclusions reached in the relevant studies debatable.

## ملخص موسع

في بلدنا، أحرزت الأبحاث الأكاديمية في مجال نقد المتن الحديثية تقدماً كبيراً من حيث الجودة والكمية. ومع ذلك، من الواضح أيضاً أن التحليل النقدي لهذه الدراسات وتقييمها من مختلف الزوايا أمر ضروري لمواصلة التقدم العلمي. تهدف هذه الدراسة إلى فحص ما مجموعه أحد عشر بحثاً تم إعدادها في مجالات ممارسات النقد المتن لعلماء الحديث، ومعايير النقد المتن، ومشاكل النقد المتن من حيث ادعاءاتهم وأساليبهم ونقاط قوتهم وضعفهم. وفي هذا النطاق، تم اختيار الدراسات المتعلقة بالنقد المتن والتي تمثل تمثيلاً عالياً باستخدام أسلوب أخذ العينات الهادف وتم فحصها من منظور نقدي.

أجريت العديد من الدراسات الأكاديمية في بلدنا حول موضوع نقد المتن في الحديث، وهو أحد الموضوعات المثيرة للجدل في الوقت الحاضر. وبفضل هذه الدراسات، أصبحت العديد من الجوانب المختلفة لنقد المتن أكثر وضوحاً إلى حد ما. ومع ذلك، لا يبدو من الممكن القول بأن هذه الدراسات كافية. من ناحية أخرى، من الأهمية بمكان أن تخضع الدراسات الأكاديمية التي أجريت لفحص نقدي جاد. وفي هذا السياق، يجب الكشف عن محتوى الدراسات التي أجريت وادعاءاتها وأساليبها ونقاط قوتها وضعفها. وبطبيعة الحال، نظرًا لأنه من غير الممكن تحليل جميع الدراسات، فسيكون من الأفضل فحص مجموعة مختارة من الدراسات ذات التمثيلية العالية.

ولهذا الغرض، تتناول هذه المقالة إحدى عشرة دراسة أكاديمية أجريت في بلدنا في مجالات ممارسات نقد المتن لدى علماء الحديث، ومعايير نقد المتن، وقضايا نقد المتن. بعض هذه الأعمال عبارة عن كتب، وبعضها أطروحات دراسات عليا، وواحدة منها مقال. بالإضافة إلى ذلك، تمت الإشارة إلى دراسات أخرى وثيقة الصلة بالأعمال التي تمت دراستها وتقييمها جزئياً في بعض الأماكن.

ومن الجدير بالذكر أن هذه الدراسات تحتوي على العديد من الادعاءات والنتائج المتضاربة. على سبيل المثال، بينما يدعي أحد الطرفين أن المحدثين الذين ألفوا كتب التشريع هم وحدهم الذين شاركوا في نقد المحتوى، يجادل الطرف الآخر بأن علماء الحديث الأوائل مثل البخاري شاركوا في نقد المحتوى، مستشهدين بأمثلة محددة. ومرة أخرى، هناك نهج إشكالي وشامل إلى حد ما في كثير من النواحي، يدعي أن الأحاديث المقدسة ليست وحيًا خارج القرآن، وأنها تعكس الثقافة المشتركة لتلك الفترة والجغرافيا، وأن النبي (صلى الله عليه وسلم) عبر عن هذه

المعلومات بقوله "قال الله". من ناحية أخرى، هناك نهج أكثر علمية وحذراً يؤكد على ضرورة فحص كل حديث على حدة وبشكل متعمق، مشيراً إلى أن الأحاديث المقدسة هي رسائل متشابهة مستمدة من نفس المصدر الإلهي، وأنه ينبغي إعطاء الأولوية لهذه الحقيقة. تحتوي الدراسات التي تم فحصها على العديد من الادعاءات والنهج الجديرة بالملاحظة والمماثلة لهذه.

من المعروف أن النقد يمكن أن يكون إيجابياً وسلبياً، وأن كلا النوعين من النقد مفيدان وضروريان للغاية. من ناحية أخرى، من الواضح أيضاً أن كل بحث قد يكون له نقاط قوة ونقاط ضعف معينة. في هذه المرحلة، وبما أنه من غير الممكن لنا أن نتناول جميع نقاط القوة والضعف في كل دراسة ندرسها، سنقتصر على إبراز الجوانب السائدة في هذه الدراسات. ولهذا السبب، كانت هناك حالات لم نتطرق فيها إلا إلى الجوانب القوية أو الضعيفة السائدة في بعض الدراسات التي قمنا بفحصها. سيقوم المقال بتقييم الدراسات المتعلقة بمشاكل النقد المتن، وممارسات النقد المتن لعلماء الحديث، ومعايير النقد المتن تحت عناوين منفصلة.

نتيجة لتحقيقاتنا، حددنا نقاط القوة التالية من حيث المنهجية والمحتوى في بعض الدراسات التي فحصناها: الاستفادة من معظم الأبحاث ذات الصلة بالموضوع، وتقديم ملاحظات نظرية مهمة حول الموضوع، والإشارة إلى الحاجة إلى فحص كل حديث على حدة وبشكل متعمق دون اتباع نهج شامل، واستخدام لغة حذرة. من ناحية أخرى، تم تحديد نقاط الضعف والأخطاء المنهجية والعيوب التالية في بعض الدراسات الأخرى التي قمنا بتحليلها: عدم دقة عرض الحقائق، واستخدام عبارات عامة وقاطعة دون بحث شامل ومبررات قوية، وعدم مراعاة معلومات مهمة وثيقة الصلة بالموضوع، وربط النقد بالرفض، واقتباسات غير كاملة من مصدر ما تؤثر على النتيجة، وعدم تصحيح الأخطاء الواضحة في الترجمة، واستخدام مصادر ثانوية بدلاً من المصادر الأولية، استنتاجات منطقية خاطئة، تجميع نتائج من دراسات موجودة بدلاً من البحث عن نتائج أصلية، عدم دراسة الموضوع بدقة، الادعاء بأن محتوى مفهوم ما كان مجهولاً في السابق بناءً على أن المفهوم حديث العهد، إساءة تفسير أوجه التشابه مع الأديان السابقة على أنها اقتباسات. كل هذه العيوب والمشاكل تجعل الاستنتاجات التي توصلت إليها الدراسات ذات الصلة قابلة للنقاش.

تقييم هذه الدراسة بعض الأبحاث التي أجريت في مجالات ممارسات النقاد الحديثين في النقد المتن، ومعايير النقد المتن، وقضايا النقد المتن. وبالطبع، هناك العديد من القضايا المهمة الأخرى المتعلقة بالنقد المتن في

الحديث. ومن الضروري أيضًا إجراء نقد بناء للدراسات الأكاديمية التي أجريت في بلدنا في الآونة الأخيرة حول هذه القضايا ومجالات البحث. ومن الواضح أن مثل هذا النقد سيساهم في الارتقاء بالدراسات الجديدة إلى مستوى علمي أعلى. النتائج التي توصلنا إليها هي ثمرة أبحاثنا، وقد سعينا جاهدين لإثبات صحتها. وبهذه الطريقة، نهدف إلى تقديم مساهمة متواضعة في الأبحاث الجديدة في مجال النقد النصي في بلدنا.

الكلمات المفتاحية: الحديث، نقد المتن، نقد المضمون، الصحة، المنهجية.

### Kaynaklar / References

- Akalın, İsa. *Hadîs Tekniği Açısından Kudsî Hadîsler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Akçaoğlu, Faik. *Hız Peygamber'in Kuran Vahyi Dışında Bildirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.
- Aktepe, Emre. *Hadislerin Tahlilinde Rekâket*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Alpkıray, Abdulcelil. *İhtilâfu'l-Hadis Bağlamında Metin Tenkidi*. Ankara: TDV Yayınları, 2024.
- Atâvî, Bessâm b. Abdullah b. Sâlih el-Gânim. "el-Ehâdîs elletî e'alle el-İmâmu'l-Buhârî mutûnehâ bi't-tenâkuz". *Mecelletü'l-Hikme* 34 (2007 Şubat), 165-259.
- Ayas, Tahir. "Medine Harem Bölgesinin Tespiti: Eleştiriler Bağlamında Bir Buhârî Rivayetinin Serüveni". *İslam Araştırmaları Dergisi* 40 (2018), 1-45.
- Başenfer, Sa'îd b. Abdülkâdir b. Sâlim. *Menhecü'l-İmâmi'l-Buhârî fi arzi'l-hadîsi'l-ma'lûl fi'l-Câmi'i's-sahîh*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1437/2016.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Zühayr b. Nâsır. yy.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Çalgan, Mehmet Ali. "el-Hadîsü'l-münker: Dirâse Nazariyye Tatbîkiyye fi Kitâbi İleli'l-hadîs li-İbn Ebî Hâtim, Abdüsselâm Ebû Semha". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 22/1 (Haziran 2024), 23-24.
- Çalgan, Mehmet Ali. "İbn Kesîr'in el-Bidâye ve'n-nihâye'sinin Siyer Kısımında Bazı Sahîhayn Hadislerini Muhteva Tenkidinin Tahlili". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/1 (Haziran 2024), 303-324
- Çalgan, Mehmet Ali. "Menhecü'l-İmâmi'l-Buhârî fi ardi'l-hadîsi'l-ma'lûl fi'l- Câmi'i's-Sahîh, Sa'îd b. Abdülkâdir Bâşenfer". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 22/2 (Aralık 2024), 395-398.
- Çalgan, Mehmet Ali. *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?*. İstanbul: M. Ü. İFAV Yayınları, 2024.
- Çetin, Mehmet. *Metin Eksikli Hadis Tenkidinde Öznellik ve Yorumsuzluk (Teori ve Uygulama)*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2018.
- Dokuz, Ayşe. *Çağdaş Hadis Yorumlarında Güncel Ön Kabullerin Etkisi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Durays, Hâlid b. Mansûr. *Nakdu'l-metni'l-hadîsî ve eseruhû fi'l-hükmi ale'r-ruvât inde ulemâi'l-cerh ve't-ta'dîl*. Riyad: Dâru'l-Muhaddis, 2007.
- Dülber, Hatice. *İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- Dümeynî, Misfir b. Gurmullah. *Mekâyîsu nakdi mutûni's-sünne*. Riyad: yy., 1984.
- Ebû Semha, Abdüsselâm. *el-Hadîsü'l-münker dirâse nazariyye tatbikiyye fi kitâb İleli'l-hadîs li'bni Ebî Hâtim*. Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2012.
- Genç, Mustafa. *Sünnet-Vahiy İlişkisi*. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 30 Ocak 2025. <http://sozluk.gov.tr>
- Hacıoğlu, Nejla. *Hadis Tenkidinde Küllî Kâide/Asıllar*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.

- Hıdır, Özcan. *Hıristiyan Kültürü ve Hadisler (Zühd Hadisleri-Literatürü Özelinde)*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- Hıdır, Özcan. *Yahudi Kültürü ve Hadisler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.
- Iqbal, Navid. *Metin Açısından Buhari Hadislerine Yönelik Tenkidler ve Bunların Değerlendirilmesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*. yy.: Müessesetü'l-İşrâk, 1419
- Kanacevic, Behljulj. *Hadisin Güvenirliğini Tespitte Lafız ve Mâna Bozukluğunun Fonksiyonu*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Karacabey, Salih. "İsrâiliyyât'ı Belirleme Kriterleri Çerçevesinde İlâhî Mesajın Birliği Meselesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2003), 71-104.
- Kesgin, Salih. *Hadisleri Anlama Sorunu*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2016.
- Kesgin, Salih. *Hadislerin Tespit ve Değerlendirilmesinde Anlama Sorunu*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.
- Koçak, Zeynep Canan. "Kudsî Hadis" Olarak Bilinen Hadislerin Kutsal Metinler (Tevrat-İncil) ile İlişkisi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010.
- Kutlay, Halil İbrahim. "Hadislerin Kutsal Kitapla İrtibatı ve Ondan Etkilendiği İddialarının 'Ömrünün Uzamasını, Rızkının Artmasını İsteyen Sıla-i Rahim Yapsın' Hadisi Bağlamında Değerlendirilmesi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 10/2 (2012), 23-40.
- OEB, *Open Edition Books*. "Chapitre II. Ibn Qutayba et la critique du ḥadîṭ". Erişim 30 Ocak 2025. <https://books.openedition.org/ifpo/5907>
- Özdemir, Veysel. "Kabir Azâbı ile İlgili Bazı Hadîslerin Metin ve İçerikleri Üzerine Bir İnceleme". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2014), 55-123.
- Özsoy, Abdulvahap. *Hadis Tenkidi Sahâbe ve Tâbiûn Dönemi*. İstanbul: Beka Yayınları, 2016.
- Öztürk, Mustafa. *Ahd-i Cedid ve Hadis*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2016.
- Polat, Salahattin. *Metin Tenkidi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Saîdî, Hasan Fevzî Hasan. *ez-Zehbî ve menhecuhû fi nakdi metni'l-hadîsi's-şerîf*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2013.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Yıldırım, Enbiya "Kudsî Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2009), 39-47.